

Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti, Zbornik radova s Desničinih susreta 2017., ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.

Desničini susreti, posvećeni književniku i intelektualcu Vladanu Desnici, nakon njihova utemeljenja 1989. godine kontinuirano se održavaju od 2005. godine u vrijeme piščeva rođendana. Posebnost ovog skupa i zbornika jest obilježavanje 50. godišnjice Desničine smrti kao i tematski fokus na smrt i smrtnost u kontekstu njegova opusa i europske, odnosno hrvatske kulture općenito. Dosad najveći broj sudionika Desničinih susreta 2017. doprinijelo je velikom broju iznimno zanimljivih radova koji se mogu grupirati u tri skupine: motivi smrti u djelima Vladana Desnice, motivi smrti u radovima drugih književnika i filozofa te historiografski radovi koji obuhvaćaju razdoblje od antike do 20. stoljeća.

U predgovoru se već uobičajeno predstavljaju Desničini susreti te iznosi urednički komentar objavljenih zborničkih radova. Kako je u pitanju relevantnost povijesti smrti u domaćem znanstvenom kontekstu, neizbježan je spomen na analističku historiografsku baštinu francuskih povjesničara (smrti) Phillipa Ariesa i Michella Vovellea. Iako različitih istraživačkih profila i političkih afiniteta, svojim radom neizmjereno su zadužili istraživanje smrti koje je i danas relevantno u postmodernom kontekstu njezinog frekventnog "simuliranja" u masovnim medijima i tabuizacije kao stvarna individualnog i društvenog događaja. Tim se više funkcija ovog zbornika i njegovih radova, uz praktično-priručno bogatstvo bibliografskih referenci na recentnu europsku i svjetsku literaturu, objelodanjuje kao sredstvo poticanja, širenja i nastavljanja interesa za povijest i kulturu umiranja i smrti, ali i kao doprinos nezadovoljavajućem domaćem stanju u istraživanju fenomena smrti, umiranja i nasilja.

Za početak, prilog Brune Kuntić-Makvić *Haronova Dobra. Antički motivi u tanatičkom repertoaru Vladana Desnice* uvodi nas u obrazovne početke utjecajno antičko nasljeđe kojim je Desnica prožeo svoj život i djelovanje. Sintagma *Haronova dobra* u kontekstu rada označavaju Desničinu bliskost s baštinom rimske civilizacije kao i korištenje antičkih motiva i toposa vezanih za smrt. Klasično obrazovanje, studij prava, utjecaj intelektualnih krugova oko oca i strica u Zadru te daljnji angažman u književnosti

i kazalištu približili su mu mitologiju, arhitekturu i historiografiju grčkog i rimskog svijeta ponajprije kroz prizmu neposredne prisutnosti antičke zavičajne baštine.

U svojem osvrtu na određene elemente tanatopoetike u opusu Vladana Desnice Bojan Jović u radu *Tanatologike Vladana Desnice – igre poetike i smrti* istražuje tematizaciju ljudske smrtnosti uz pomoć različitih (meta)fizičkih prostora i njihovo naglašavanje različitim binarnim parovima (duh-tijelo, pojedinac-narod...) u kontekstu Desničinih djela. Smrt se otkriva kao unutrašnji, psihološki ili racionalni događaj koji poprima poprimajući kategorije podložne analizi poput umiranja, nasilnog i prirodnog završetka života, samoubojstva, bolesti kao i načina ostvarivanja besmrtnosti. Naglašava se da smrt nije jedina tema Desničina opusa, no da čini njegovu strukturnu okosnicu koja se je žanrovskom "otvorenosti i nedovršenosti tekstova", uz "karnevalizirano uobličavanje problema smrti i bolesti", može smatrati jednim od "ključeva" interpretiranja Desničina rada.

S tanatopoetikom stižemo do tanatoloških vizura u djelu Vladana Desnice. Vladan Bajčeta u radu *Sedefasti odsjaj vječnosti. Tanatološki aspekti djela Vladana Desnice* također ističe dominantnost teme smrti u njegovu stvaralaštvu uz značajno „metafizičko nijansiranje“: od ozbiljno-smiješne smrti u *Zimskom ljetovanju* do tretiranja *Proljeća Ivana Galeba* kao procesa suočavanja s prolaznošću čovjekova života. Sagledani aspekti sublimiraju i u binarno determinirani tanatološki repertoar koji kronološki lavira između groteskne smrti lišene tragične težine te onostranosti koje predstavljaju bijeg od težine neizbježna postojanja na lirsko-optimističnom i na epsko-pesimističnom planu.

S naglaskom na temu smrti kao univerzalnog ljudskog iskustva istražuje se i recepcija Desničina (tanatičkog) opusa i u susjednim zemljama. Prilog Marije Mitrović, *Slovenačka recepcija djela Vladana Desnice i tematizovanja smrti u njegovim djelima*, istražuje recepciju Desničinih djela i objašnjava na koje je načine bio prisutan među slovenskom književnom kritikom. Riječ je o aktivnostima koje su se provodile i o pojedincima koji su bili uključeni u prevođenje, kritiku diseminaciju njegovih radova, ponajprije proze koja se opisivala kao spoj "intelektualne introspekcije" i "emocionalne pogođenosti", uz specifično "poetiziranja" proze refleksivnošću i „živom uvjerljivošću“, kao i uz dominantnost smrti kao teme u njegovim djelima.

Težište analize u radu Aleksandre Kuzmić, *Dramaturgija slobode i smrti ili o Ljestvama Jakovljevim Vladana Desnice u svjetlu Sartrove teorije pozorišta situacija*, jest ispitivanje veza i usporedba odrednica europske dramske produkcije za vrijeme i poslije Drugog svjetskog rata s Desničinim dramskim privjencem *Ljestve Jakovljeve*. Književna percepcija i recepcija tog djela proširuje se onkraj opisnih kategorija psihološke, naturalističko-realističke drame i čita u ključu *teatra situacija* čije je odrednice formulirao Jean Paul-Sartre. Uz pomoć "obnove tragičnog klasičnog diskursa u novom vremenu" u *Ljestvama Jakovljevim* naglašavaju se teme slobodnog izbora i proces donošenja svjesnih, moralnih odluka u svakodnevnim životu kao i njezinih krajnjih posljedica u izvanrednim historijskim okolnostima koje nerijetko znače odabir slobode i/ili smrti.

Otkrivanje višeslojnih značenja simboličnih prikaza i trenutaka osviještenja smrti u prozi Vladana Desnice predstavlja Bojan Đorđević u svojoj analizi *Muva na gornjoj usni: narativni prostor smrti u prozi Vladana*

Desnice. Istražuju se načini kojima se stvara narativ u Desničinih pripovijetkama *Bunarevac* i *Oproštaj* te u odabranim poglavljima u romanu *Proljeće Ivana Galeba*. Na postmodernističkoj razmeđi srednjoeuropskog književnog toposa "šterbecimera" i katarzičnog trenutka postvarenja svijesti o prolaznosti i kraju vlastitog života, zalazi se u psihologiju umirućega, u potrebu za drugošću koja odvodi i dovodi živućeg u perceptivno i doslovno okrilje smrti, ali i izvan nje, u prostor života koji smrt čini, sve do njezinog nastupa, posve neshvatljivom.

U radu Stanislave Barać, *Časopis kao amblem posljednjeg časa: međusobna uslovljenost motiva smrti i motiva periodične štampe u pripovijetkama Vladana Desnice*, saznajemo kako se primjenom motiva periodičnih tiskovina u narativnoj i semantičkoj strukturi četiriju pripovijetki Vladana Desnice izražava i oblikuje "semantičke opozicije" selo-grad te metafizičke kategorije procesa umiranja, biološke predodređenosti za umiranje kao i prolaznosti značenja simboličkog kapitala poput političke ili umjetničke slave. Uvodnim se dijelom spominjanjem eseja Waltera Benjamina ističe "problematičnost" tiskovina kad je riječ o priopćavanju iskustava kao puke informacije te da je odabranim pripovijetkama i motivima u njima Desnica nastojao očuvati moć pripovijedanja, ali i propitati je.

Počivajući na teorijskim polazištima da u žanrovskom obliku novele može biti mjesta za besmislene živote likova, no ne i za besmislenost djelovanja i razmišljanja samih likova, Sanja Šakić u prilogu *Groteskna slika tijela u Olupinama na suncu Vladana Desnice* naglašava postojanu prisutnost opozicijskih parova u Desničinu opusu. "Gore" (*sunce, bog, misao, život, cikličnost*) i "dolje" (*zemlja, čovjek, tijelo, smrt, prolaznost*) postaju negativnim dijalektičkim temeljima u kojima Desnićini likovi u apstrahiranoj prostornoj pouzdanosti vlastitih života promišljaju o *nepromjenjivim granicama* svojega bivanja te ih dokidaju remećenjem zatečenog reda "tragikomičnim obratima, apsurdističkim viđenjima svijeta, ironijom i humorom zbog kojih se nesretni, a ponegdje i jezivi, usudi junaka razumijevaju kao vesela smrt." Analizom grotesknih slika tijela u zbirci novela *Olupine na suncu* prikazani načini literarnog revolta svojim "karnevalskim" oblikom nude uvid u (za likove) revitalizirajuće aspekte motiva smrti.

Intimističkim čitanjem i suosjećajnim zalaženjem u digresiju, uz samorazumljivu fratarsku autoreferencijalnost, Ivan Majić radom *Književnost kao odnos pisanja prema smrti – romani Derviš i smrt Meše Selimovića i Proljeća Ivana Galeba Vladana Desnice* komparira i ističe kontekstualne razlike uspoređenih djela – vrijeme radnje, stupnjeve pasivnosti, dispozicije likova. Dodirna je točka motiv i pojavnost koja se ne ostvaruje nikakvim kontaktom, već je se čeka spremnom: smrt, smrt u vlastitom pisanju, nalaženje kolebljivog života u neumitno smrtnom činu pisanja, pa time i smrt kao autoritet za pisanje. Parafrazirano, oplakuje se pišćeva smrt kako bi tekst mogao zaživjeti čime, prema teoretičaru književnosti Blanchotu, pisanje postaje smrt u smrti, bijeg od bijega, pa tako i kraj za kraj pred porivom da se pisanjem ostvari težnja za oslobođenjem.

Nukleus humanističko-egzistencijalističkog pristupa prema životu najčešće i znači propitivanje značenja smrti i suočavanje s njome. O komplementarnosti života i smrti, smislu kraja te koegzistenciji postojanja i fikcije raspravlja Vladimir Gvozden u svom radu *Smisao kraja u Proljećima Ivana Galeba Vladana Desnice*. Motivi i epizode u *Proljećima* evociraju filozofske i egzistencijalne igre smrti i figurativnih "proljeća", uz pomoć kojih

se otkriva fenomenološki raster oblika smrtnosti koji pobuđuju različite modalitete odgovaranja na pitanja o smislenosti prolaznosti i krajeva, s nakanom da se u pripremi za vlastitu smrt, svojevrsni osuvremenjeni *ars moriendi*, stvori otpor prema iluziji kolektivne eshatologije te predstavi dokinuti način života kao problem individualnosti rješiv njegovom potpunom afirmacijom bez obzira na "apsurdan" ishod.

Iako smrt uvijek može predstaviti kraj svega, i dalje ju je moguće formalno logički analizirati i interpretirati na temelju nekog odabranog predloška u specifičnom kontekstu. Marin Biondić upravo je to i učinio odmjereno i jasno strukturirano uz pomoć postulata analitičke filozofije. Definirajući i analizirajući pojam smrti prema njima u *Proljećima Ivana Galeba*, Biondić je ekstrapolirao, kako ih je sam definirao, Galebove tvrdnje odgovarajući pritom na pitanja: što za Ivana Galeba ontološki gledano znači smrt, kakvu vrijednost ima za njega te može li se opisati kao "neiskustveno zlo". Potonje se odnosi na samu problematiku vrijednosti smrti o čemu raspravljaju dva tabora: epikurejci koji "dobrotu" smrti brane nemogućnošću njezina iskustva te deprivacionisti koji smrt opisuju neiskustvenim zlom, događajem bez sadržajnog iskustva, svojevrsnom iskustvenom prazninom, koja svoju žrtvu lišava budućeg iskustva.

Nastavljajući se na koncepte fenomenološke greške koje Biondić spominje u svom članku kao jedan od zaključaka svoje analize, i implicitne dekonstrukcije te greške području kognitivne semantike, Virna Karlić također se koristi *Proljećima Ivana Galeba* kako bi utvrdila složenost i apstraktnost motiva smrti u njemu te rezultate svojega rada u članku *Pojmovna metafora i konceptualizacija smrti u Proljećima Ivana Galeba* usporedila s korištenjem pojmovnih metafora u svakodnevnom životu propitujući tako odnos između poetskih i nepoetskih metafora. Kognitivna semantika definira metaforu kao "prozor u ljudski um", jezično i mentalno sredstvo kojim čovjek konstruira svoju stvarnost pa ona stoga predstavlja i način čovjekova svakodnevnog izražavanja. Rezultati takva pristupa otkrivaju da se smrt kao opće ljudsko iskustvo te kao dio analiziranog djela antropomorfizira, pretače u drugu vrstu života, opredmećuje i općenito uprostoruje u domeni živućih.

Što se drugo može činiti pred smrt nego je iščekivati? To bi mogao biti jedan od podnaslova komparativnog čitanja drame *Terasa* Jovana Hristića i *Proljeća Ivana Galeba* Aleksandre Obradović. Naime, što se stvarno može učiniti kada su nam dani odbrojani? Koje se strategije mogu primijeniti da se postigne pomirenost s konačnošću i da se, u maniri citiranog Montaignea u članku, posljednji zagrljaj smrti ne učini konstriktivnim, nego konstruktivnim i oslobađajućim? Hristić i Desnica uz pomoć naslovne junakinje drame *Terasa*, Olge i oboljelog violinista Ivana u svojim kontemplativnim "proljećima" nude uvide u različite stadije podnošenja poprilično samotna procesa umiranja i različite ishode prihvatanja kraja svojih egzistencija.

Smrt kao neiskustveno zlo s potencijalnim životno ugrožavajućim implikacijama svakako se manifestira i kao strah od smrti. Od svih mogućih putova nošenja s njome, taj je daleko najmanje kontemplativan i najviše fokusiran na primordijalne nagone preživljavanja. Kretanje uma koje odlikuje sterilna bolnička samrtnost posve je smijenjena fizičkim naporima za goli opstanak u kojem, ako je zajednica tako uređena, nekad nema mjesta za druge, već samo za pojedinca, sebično "ja" i nepremostivo "drugo" koje golim okom neposrednosti dokida sve vrijednosti života. Rat kojeg se

dotiče Melida Travaničić u svom radu *Strah od smrti u romanu Zimsko ljetovanje Vladana Desnice* jest ponajprije mizanscena za nepomirljive životne i tanatičke poglede sela i grada, ali i pogubno plodan kontekst za stvaranje diskursa straha u kojem se smrt samo odgađa pred bijegom od nasilja. Osim kontekstualnog straha od smrti u noveli autorica se dotiče i suvremenih (negirajućih) stajališta o smrti kao i filozofskih implikacija da blizina/daljina smrti, strah prema njoj određuje kao gubitak prilike davanja/povećanja smisla života, čime smrt postaje pokretač i krajnja granica smisla samog života.

U ovoj komparativnoj studiji nestajanja smrt će poslužiti kao fokalna točka (negativnog) otkrića "drugoga". Usporedbom *Zimskog ljetovanja* Vladana Desnice i romana *Dalmacija stara Dalmacija* Ivana Katušića autorica Svetlana Šeatović u radu *Smrt građanske elite u Zimskom ljetovanju*, rasvjetljava migratorno pitanje različitih pripadnika (srednjeg i višeg) dalmatinskog građanstva u iznimnim povijesnim okolnostima kao pitanje životnih tranzicija i možebitnosti konačnih odredišta od narušenih svakodnevnih, praktičnih rutina do destruktivno transformativnih političko-ideoloških okvira djelovanja. U skladu s tematskim fokusom na smrt ovih Desnićinih susreta od značaja je simbolička smrt malograđanske klase u Splitu i Zadru tijekom Drugog svjetskog rata. Uspoređivanjem do izražaja dolazi različitost stavova o identitetskim, binarnim opozicijama koje čine povijesno lice Dalmacije. Između ostaloga, naglašava se važnost deideologizirane percepcije djela kao uvida u "geoistorijsku i mentalitetsku" identitetsku dvojnost Dalmacije, kao i njezina kraja s Drugim svjetskim ratom koji za nju donosi strukturne i društvene promjene.

U okvirima spekulativne fikcije danas popularnih i zbog napretka tehnologije (vladanja) više nego društveno relevantnih distopijskih romana uvidi u prilogu *Thanatopolitika i imortalizam u Desnićinu* Pronalasku athanatika Vinka Drače nužna su logička posljedica promišljanja besmrtnosti. Riječ je o studiji o instrumentalizaciji (be)smrtnosti u nacrtu znanstvenofantastičnog romana Vladana Desnice. U njemu se čovječanstvo preobražava u distopiju koja se održava tehnološkim čuvanjem *statusa quo* uz pomoć proizvodnje i kontrole lijeka protiv smrti – atanatika. S pomoću konceptualnog aparata francuskog povjesničara i filozofa Michela Foucaulta takva vrsta zadiranja političke moći naziva se još i biopolitikom. S težnjama prema ostvarenom imortalizmu – tehnologijom s ciljem produljenja života, uvodi se i pojam *thanatopolitike* kao novog stupnja biopolitike i konačnog upozorenja da će razvoj takvih tehnologija dovesti na krajnju kušnju odnos vlasti i upravljane populacije.

Snovi o ostvarenju besmrtnosti tek su odjek čovjekova stanja pred licem njegove činjenične smrtnosti. I sve dok smrt ostane konačnom čovjekovom sudbinom, a besmrtnost tek mogućnost ostvarenja, preostaje samo propitivati vlastita ograničenja života, možebitne implikacije njegova neograničena trajanja te funkcija nestajanja u evidentnim ciklusima životnoga nastajanja. Miroslav Artić posvećuje najveću pažnju upravo ovom pristupu problemskog kompleksa u radu *Trajna nedovršivost kao temeljni princip povijesno uvjetovanih identiteta u djelima Vladana Desnice*. U komparaciji *Proljeća i Pronalaska Athanatika* ističe se zapravo ironiziranje pothvata nadilaženja onoga što je možda i najrazumljiviji, konstitutivni čin ljudskoga života – umirati za nešto te na kraju umrijeti, pomiren s nedovršenošću uvijek omeđenom "vječitim regeneracijama" života.

Čovjekovo biološko trajanje također neumitno implicira i potrebu promišljanja njegova odnosa s okolišem u kojem nalazi oslonac, ograničenja i priliku za život. Time se u kontekstu Desničina opusa bavi Goran Đurđević u radu *Ekokritičko čitanje romana Pronalazak Athanatika Vladana Desnice*. Čitanje koje u sebi podrazumijeva istraživanje međupovezanosti kulture i prirode bavi se tematskom cjelinom smrt-život-besmrtnost u usporedbi s djelom *Homo Deus* Yuvala Noaha Hararija. Pritom je relevantna i ekokritička analiza kiše kao meteorološke pojave uz pomoć koncepata Susan Farell te analiza *Pronalaska Athanatika* kao distopijskog okolišnog roman uz odabrana domaća djela *Planet Friedman* Josipa Mlakića i *Mjesechev meridijan* Ede Popovića. Zaključak je da su Desničini svjetonazori usklađeni s Hararijevim kao i oni uspoređivanih domaćih pisaca ekoloških romana. S napomenom da besmrtnost kao dio značajne promjene u ekologiji čovjeka i njegova okoliša može imati maltuzijanskih posljedica na društvo i planet koji čovjeka podržavaju.

Desničinom prevoditeljskom djelatnošću koja je obuhvaćala talijanska književna djela, uvijek bliska njegovu povijesnom, životnom i djelatnom obzoru, uz težišnu traduktološku interpretaciju njegova prijevoda Foscolovih *Grobova* bave se Sanja Roić i Iva Grgić Maroević u prilogu *Vladan Desnica, komentator Foscolovih Grobova*. Taj kratak talijanski ep predstavlja se u historijskom kontekstu Napoleonove uredbe o grobljima u Italiji kao izuzetan doprinos talijanskom preporodnom pokretu zbog "metafore besmrtnosti" koja se veže za grobove slavnih talijanskih predaka, a u kontekstu Desničina literarnog stvaralaštva kao nastavak njegova djelovanja u tanatičkim, ali i kulturno-zavičajnim okvirima talijanskoga jezika.

"*Smrt je kalež, a čovjek je kušać*": smrt u starijoj arapskoj poeziji i njezina transformacija od predislamskog "poziva na uživanje u životu" do čvrste vjere u onostranosti u kojoj je smrt tek liminalna faza života provedenog u pripravnštvu za nju okosnica je izlaganja Edina Muftića. Riječ je zapravo o tematskom istraživanju smrti s istom osnovom promišljanja o njezinoj neizbježnosti uz jednu stanovitu razliku. Dok je predislamsko pjesništvo ovaj svijet nerijetko gledalo kao očajno prolazno boravište bez jasnog smisla, islam je ideju besmrtnosti učinio dostižnom. Tako je energija hedonističkih ideala ratnika-pjesnika prije islama u islamskome svijetu kanalizirana u onostranost, a smrt u svojevrsni poziv "koji će ratnik željeti ponovno proživjeti" kako bi sretan ugledao Božje lice.

Ratnička čast islamskoga svijeta teško da bi mogla naći mjesta u traumama sudionika Prvog svjetskog rata. Smrt je u njemu bila sve osim "svete dužnosti": nasilna smrt, masovna smrt, besmislena smrt, razarajuća smrt. Dva literarna pogleda na Prvi svjetski rat kao svjedočanstva transformacije ratnog narativa tumačenog u maniri ekspresionističkog izraza korjenito izmijenjenog mentaliteta spoznatog, između ostalog, i kroz Freudovu tezu o ratu i smrti te o nagonu erosa i tanatosa donosi nam rad *U iščekivanju smrti ili preplitanja života i smrti u rekonvalescentima Dragiše Vasića i Baraci 5B Miroslava Krleže* autorice Ive Tešić. Naslov rada tako sugerira istraživanje mentalnih modaliteta u kojima se likovi zatječu dok iščekuju smrt, prostorno i vremenski dislocirani u emocionalnoj crnoj rupi Velikoga rata.

Regenerativni aspekti smrti nisu nužno vezani samo za kraj života ljudskog bića niti za sam proces umiranja. Nekad se i u samom izdanku populacijske regeneracije čovjeka krije poriv za promišljanjem budućnosti,

sve do neumitnog kraja koji doista završava ljudskim životom, no koji se nastavlja sljedećim. Vladimir Vukomanović Rastegorac u svom radu *Šašava besmrtnost i garava smrt: predstava ljudske smrti u poeziji za decu i mlade Miroslava Antića* otvara prostor analizi fenomena smrti u poeziji za djecu i mlade Miroslava Antića. Iznoseći tvrdnje da djeca već u predškolskoj dobi počinju razmišljati o svojoj prolaznosti te da je s njima ipak važno moći konstruktivno voditi dijalog o toj temi, nameće se pitanje na koji način i koliko pristupačno takva djela mladim čitateljima rastvaraju vidike nikad dokraja rastvorenom mišlju o vlastitoj egzistenciji i smrtnosti.

Povijesno-filozofski uvid na temu smrti u specifičnom povijesnom kontekstu daje nam Matko Globačnik u svom radu *Uloga smrti u njemačkoj filozofiji egzistencije međuratnoga perioda i njezina recepcija u mislima Stjepana Zimmermanna*. Artikulirajući stajalište da je smrt relevantan istraživački objekt na koji se oslanjaju misli njemačkih predstavnika egzistencijalne filozofije, Martina Heideggera i Karla Jaspersa, Globačnik istražuje značenjsku težinu smrti u njemačkoj egzistencijalnoj filozofiji te ih u lokalni povijesni kontekst uvodi "idejno-povijesni rasvjetljavanjem" djela *Jaspersov egzistencijalizam* hrvatskog katoličkog filozofa međuratnog razdoblja Stjepana Zimmermana.

Još jedan napor da se zapadnocentričko poimanje smrti nadiđe i poveže s regionalnim europskim kontekstom uz neizbježne elemente kršćanske eshatologije, jest članak Nikole Petkovića *Smrt i međustanje u radovima Juana Rulfa i Dežvada Karahasana*. Riječ je komparativnoj analizi romana *Pedro Paramo* Julija Rulfa, meksičkoga književnika te *Noćno vijeće* bosanskog književnika i filozofa Dževada Karahasana. Analitičkim konceptom uskrnuća u interpretaciji filozofa Stephena T. Davisa i vodiljama magičnog realizma kojima su autori nadahnuti poredbeno se u ovim djelima otkriva ista težnja da se smrt odredi kao liminalno stanje i kao purgatorno obitavalište fantastičnih bića trajno neodredivih "identiteta i integriteta" u "međuvremenu međustanja", u književnom i povijesnom kontekstu.

Kao popkulturni odvjetak nasilne i stravične strane doživljenih i proživljenih smrti tu je izlaganje Marijane Jelisavić, pod naslovom *U zagrobu nešto diše: tema smrti u pripovedačkim zbornicima nešto diše u mojoj torti i zagrob*. Zbirka hrvatskog horora, koje govore o temi smrti u odabiranim pripovjedačkim zbornicima. I dalje u kategorijama spekulativne fikcije te potaknuti postmodernim medijskim okruženjem reproduciranja vizualno eksplicitnih "igara smrti" spomenuti zbornici predstavljaju književni dodatak žanru horora u regionalnom čitateljskom kontekstu. Smrt u tim djelima doživljava metamorfozu i umnažanje svojih oblika kroz aktere u pričama koji nerijetko proživljavaju i traže egzistencijalni kraj zbog strašnih i traumatskih događaja, nekog nepodnošljivog psihološkog stanja te nalaženja uzroka i razrješenja svojih situacija u onostranosti koja smrt uvijek uzima kao granicu svojeg (ne)postojanja i konačnu razdjelnicu pred "monstruoznim i prijetećim Drugim".

Nasljeđe rimske civilizacije u stvaranju nekrotrajanja se u sljedećem se radu prebacuje s obzora formalnog obrazovanja koje je utjecalo na život i rad Vladana Desnice na prostorno i memorijalno uređenje sjećanja na mrtve u kulturi Rimskog Carstva. Branka Miggotti svojim izlaganjem *Grobni spomenici iz sjeverozapadne Hrvatske u svjetlu odnosa rimske antike prema smrti* zalazi u podzemni svijet rimske kulture mrtvih čiji su

najreprezentativniji materijalni predstavnici grobni spomenici i portreti koji objedinjuju sliku pokojnika s prigodnim riječima i različitim lajtmotivima. Iz njih se nerijetko saznaje materijalni i društveni status kao i vjerska uvjerenja pokojnika, ali se u njima očituje idealistička autoreprezentacija koja nije mogla biti ostvarena za vrijeme života, a koja u simboličnom prostoru zagrobnog svijeta opstaje kao njezin ostvariv potencijal u "zamišljenoj besmrtnosti".

Dijakronijski prikaz epitafa, "knjiga života i smrti", od ranokršćanskih vremena do srednjeg vijeka nudi nam Mirjana Matijević Sokol u radu *Epitafi srednjega vijeka: „knjige života i smrti“*. Na hrvatskom povijesnom prostoru prati evoluciju "pjesama u kamenu" kroz mijenu vremena i mentaliteta s naznakom da većina njih odražava temeljni strah od smrti. On se nastoji ublažiti i djelomično negirati zazivanjem sjećanja na pokojnikova postignuća. Tako se u maniri kasnoantičke civilizacije nastoji izbjeći zaborav kao "najgora smrt" te taj novostečeni zalog prepustiti zagrobnom životu sve više afirmiranog kršćanstva. Zbog tog materijalnog i umjetničkog opredjeljenja za očuvanje uspomene i ostavštine pred smrću analizirani epitafi odlikuju se svojom važnošću kao povijesni izvori, ali i kao zasebna poetska djela s, u ovom zborniku već više puta naglašenom, književno-povijesnom vrijednošću.

Ranonovovjekovni ogled u socijalno disciplinirajući aspekt "dobre smrti" jest historiografski rad povjesničarke Zvezdane Sikirić Assouline. U radu *Oporuke zagrebačkih građana s kraja 17. stoljeća u gradskim knjigama zapisnika izjavnica* saznajemo na temelju 12 oporuka identitet njihovih stvaratelja, društveni i materijalni status, ali i procese nasljeđivanja u kojima je "dobra smrt" oporučitelja između ostaloga početak nastavka života primatelja njegove ostavštine, bilo da je riječ o imetku ili dugovima. Sadržajno one manje-više direktno određuju i uređuju život živih u materijalnom te pokojnikovu smrt duhovnom smislu, i to posredstvom religioznih nakana kojima uobličuju uzoran i komunalno nužan oporučni kraj kao podmirenje "duševnog računa", ali i materijalnim zalogom Crkvi i drugim vjerskim zajednicama kao znak kontinuiteta vjere u život poslije smrti.

Sada već kronološko-historijski uhodanim priložima dolazimo do prijelaza s 19. u 20. stoljeće, pa i u međuratno razdoblje, koje bilježi stanoviti porast stopa samoubojstava diljem Europe, srednje Europe pa i u tadašnjoj Hrvatskoj. Medijska praćenost tog uznemirujućeg trenda proizvodila je naravno, i različite diskurse o samoubojstvu koji su se ticali javnosti i cijelog društva. Da bi pokušali doći do zadovoljavajuće interpretacije o pojavi tog trenda, Filip i Nikolina Šimetin Šegvić u prilogu *Duh moderne: od kulture življenja do kulture smrti. Fenomen samoubojstva u Europi i Hrvatskoj*, interdisciplinarnim pristupom historijske psihologije, intelektualne historije te kulturom smrti nastoje povezati pojavnosti tih ubojstava s praktičnom pozadinom njihovih poticatelja i činitelja, odnosno s intelektualnim i kulturnim ambijentom u kojem su djelovali te načinima življenja koji su proizvodili preduvjete za takvu vrstu mentalne dispozicije, a čija se simptomatičnost može povezati generalno s "duhom moderne".

Promatrajući smrt kao autonomnu društvenu silu, Nikola Anušić u svojem radu *Kad smrt poždere smrt: utjecaj pandemije španjolske gripe iz 1918. godine na dinamiku patocenične promjene u sjevernoj Hrvatskoj* predstavlja nam koncept patocenoze. Uz pomoć metoda historijske demografije i pandemiologije prikazuje se primjenjivost koncepta na

demografsku sliku prostora sjeverne Hrvatske u jeku megapandemije influence 1918./1919. kao "faktora tranzicije patocenozе tuberkuloze". Bolesti se u kontekstu toga rada tretiraju kao glavni pokretači demografske tranzicije u predmodernom i ranomodernom razdoblju, a patocenoza kao sveukupnost i sinkronost patoloških uvjeta u jednom vremenu i mjestu omogućuje sintetički pristup praćenja evolucija (smrtonosnih) bolesti koje, gotovo doslovno, "proždiru" nasmrт sve pred sobom.

Problem totalitarne instrumentalizacije smrti i straha od nje također je obuhvaćen ovim zbornikom. Tekstom *Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941. godine – dani smrti, straha i poniženja*, Snježana Banović pokazuje domet širenja nerijetko smrtonosne strahovlade na pozornici i izvan nje u razdoblju travanj-prosinac 1941. godine. Pod egidom *novog Duha*, režim Nezavisne Države Hrvatske utjecao je i oblikovao je rad samog kazališta kako institucionalno tako i pojedinačno a principijelno mogućnošću izbora da se prikloni novoj političkoj konstelaciji ili je negira gubitkom vlastitog života. Unatoč tome, pod težinom nametnute neizvjesnosti i straha, kazalište je moralo dalje nastaviti raditi, makar i u novoj propagandnoj ulozi.

Za kraj, zborničko tanatološko višeglasje utihnut će pred dvama ispraćajima književnika kojem su i ovi književno uobličeni susreti i posvećeni, Vladanu Desnici. Povjesničarka Monica Priante u radu *Dva ispraćaja Vladana Desnice* komparira kulturno-tanatološki ta dva događaja, otkrivajući, uz pomoć tiska i stavova organizatora, dvostruku prirodu shvaćanja i značenja smrti prilikom javnog sprovoda. Osim što se upućuje na neminovnu tjelesnu smrt, ali i na nastavak javnog života u sjećanju na književnikov život i rad, ističe se i "nivelacijski" aspekt javnog pogreba kao mogućnosti nadilaženja možebitnih nesuglasica na području uvijek politiziranog, javnog i društvenog djelovanja.

Tematski opseg prikazanih radova također slijedi Vovellovo povijesno kontekstualiziranje smrti u tri kategorije u djelu *Mourir autrefois: Attitudes collectives devant la mort aux XVIIe et XVIIIe*: teret smrti (*mort subie*), iskustvo smrti (*mort vécue*) te diskurs o smrti (*discours sur la mort*). Prema tome, u kontekstu zbornika pretežito se zadržava na opisima smrti kao svojevrsne autonomne sile u društvu, ali se čak i (indirektno) pridodaje pažnja društvenom korištenju rituala smrti kao (potencijalnog) mehanizma reprodukcije društvenoga reda, bilo da je riječ o političko-ideološkim implikacijama besmrtnosti, odlikama javnih ispraćaja ili pak o pisanju oporuka u ranonovovjekovnom Zagrebu. Zajednički doprinos svih radova jest kreativna interpretacija Desničina opusa te pokušaj razumijevanja smrti i smrtnosti kao upotrebljive životne metafore ispunjenog življenja u okvirima pouzdane "nedovršenosti" životnih procesa. Smrt kao analitička kategorija, ali i kao fenomen toliko radikalno „drugo“ da njeno interpretiranje rijetko kada može izdati stvaralačke napore usmjerene prema njoj zbog čega je diverzifikacija odgovora o smrti neumitna i sasvim u skladu s čitanjima *Proljeća Ivana Galeba* koja naglašavaju potrebu vlastitog promišljanja kraja onkraj utješnosti (kolektivno) konstruiranih onostranosti. Pritom je zapravo uvijek riječ o ljudskoj smrti. Čovjekova smrt i smrtnost isključivo su antropocentrički problemi, što se odražava i u velikom djelu radova u zborniku koji iz humanističke perspektive prihvaćaju smrt kao neizbježnost, izvjesnost i jedinu mogućnost. Smatram da je konačni sud radova prevagnuo u korist neinstrumentalizirajućih

analiza smrti koja (vjerojatno) otkriva mentalnu dispoziciju autora da se pomiri sa smrću kakva jest i da poštedi život beskonačnog boja za trenutno nedostižnom materijalnom besmrtnošću. Kakav god *ars moriendi*, umijeće umiranja, bude odabran, jedini propust bio bi ne nastaviti s ovime, s istraživanjem smrti kao otkrivanjem potrebnog "smisla" na granicama postojanja, što i suvereno otkriva ovaj izvrсни znanstveni doprinos tom životno važnom pitanju.

Đan Luka Topalović

(mag. hist.)

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlanić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com